

Prikazi i osvrta / Reviews

150 NEZABORAVLJENIH

Vlatka Dugački, Lana Peternel i Filip Škiljan, Nestala naselja u Republici Hrvatskoj: povijesno-demografsko-antropološke perspektive. Plejada – Institut za društvena istraživanja – Institut za migracije i narodnosti, Zagreb 2021., 306 str.

Suočen s tematikom knjige *Nestala naselja u Republici Hrvatskoj: povijesno-demografsko-antropološke perspektive*, svaki će čitatelj ostati pod dubokim dojmom njezine činjeničnosti, akribičnosti i jasnoće. Naime, uopćeni, gotovo dnevni narativi o depulaciji Hrvatske ni približno s ovolikom egzaktnošću i iznošenjem neumoljivih podataka ne daju uvid u stvarne razmjere nestajanja stanovništva, ne dokumentiraju ni brojkama u preglednim tablicama, ali ni objektivom fotoaparata dimenzije iščežavanja ljudi diljem naše zemlje. Taj je proces, zabilježen ovom nedvojbeno jedinstvenom knjigom Vlatke Dugački, Lane Peternel i Filipa Škiljana, za 150 naselja u Hrvatskoj definitivno završio još prije 2011. godine. Novih podataka, koje bismo dobili popisom stanovništva u 2021. nema, do potkraj lipnja popisivanje nije ni započelo, no može se pretpostaviti da će i ti podaci pokazati rastući trend broja nestalih naselja. Možda nije umjesno u prikazu knjige govoriti o osjećajima koje ona pobuđuje, ali treba spomenuti kako fotografije napuštenih mjesta, iskazi ljudi koji su napustili svoje domove ili pak još u njima žive, sami u selu ili s nekoliko preostalih mještana, priče o tome kako nema nikoga s kime bi razgovarali, a istodobno se na neke bitne datume s mnogih strana okupljaju bivši stanovnici i obilježavaju ih, pa makar je mjesto posve pusto i prazno – sve to čitatelja ne može ostaviti ravnodušnim. I upravo činjenica da ove dvije komponente, činjeničnost i životnost, ravnopravno supostoje u ovoj knjizi, čini je nesvakidašnjom, jedinstvenom i nesumnjivo vrijednom čitanja.

U *Predgovoru* autori navode kako su istraživanja počela 2018. godine, a pristup je temi bio trostruk, odnosno razmatrana je iz povijesne, demografske i antropološke perspektive. Takav se pristup pokazao opravdanim jer je tema nestalih naselja iznimno koherentno analizirana iz triju relevantnih perspektiva. Autori su se koristili terenskim i arhivskim istraživanjima, dubinskim intervjuima ispitanika, metodama apstrakcije i deskripcije, ukratko, primijenili su prikladan interdisciplinarni metodološko-istraživački pristup. Bitna je značajka ove monografije i navođenje materijalnih i kulturnih vrijednosti koje nestaju kao posljedica nestajanja ljudi. Uvodno se ističe da istraživanje obuhvaća dugo razdoblje od prvoga popisa stanov-

ništva 1857. do posljednjega 2011. godine. Time se daje podroban uvid u dugoročne demografske procese, ali i povijesne determinante prirodne i ukupne depopulacije stanovništva u Hrvatskoj.

Prvo je poglavlje *Antropologija praznih prostora* posvećeno teorijskome okviru i promišljanju praznih prostora. Na početku se daje uvid u suvremene teorijske radove o tematici, obrazlažu se terminološke odrednice razlikovanja *mjesta* i *prostora* te se uspostavlja jasan odnos prema prelaženju granica »određenih kategorija objektivnosti i činjeničnoga stanja, uzimajući realno emocionalne doživljaje i subjektivno mišljenje svih sudionika kreativnog procesa pisanja ove monografije« (str. 16). Objašnjena je motivacija za istraživanje nenaseljenih mjesta, posvećena je pozornost arhivima i sjećanjima kao dijelovima nove etnografije praznih prostora, kojima se u suvremenoj znanosti bave dva zasebna područja – antropologija arhiva i antropologija osjetila. Osobito je vrijedno istaknuti zapise dobivene neposrednim razgovorima s ispitanicima, u kojima se ogleda istodobno prepletanje činjenica, sjećanja i naknadnih interpretacija koje su posljedica prethodnih iskustava. Kako bi se čitatelju dao što realniji dojam prostora o kojima je riječ, autori su monografiju bogato opremili s više od stotinu fotografija s originalnih lokaliteta i detaljnim zemljovidima za svako od 150 naselja.

U drugome poglavlju *Povijesne odrednice depopulacije* iznesene su znanstvene činjenice o kretanjima i suvremenome demografskom razvoju Hrvatske, koje obilježavaju mahom nepovoljni procesi i prouzročuju neuravnotežen regionalni razvoj, neravnomjernu naseljenost i izrazitu nejednakost u odnosu selo – grad. Razvoj stanovništva na području Hrvatske od 1857. do 2011. obilježen je prirodnim kretanjima, mehaničkim kretanjima i čimbenicima destabilizacije poput ratova, epidemija, gospodarskih kriza i političkih stanja. Uzrocima demografskoga pražnjenja Hrvatske autori posvećuju kraću analizu, nakon koje slijedi podroban povijesni pregled razvoja i razloga depopulacije po razdobljima (1857.–1900., 1900.–1910., 1910.–1921., 1921.–1931., 1931.–1948., razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata, 1948.–1953., 1953.–1991. i razdoblje neovisne Republike Hrvatske). Iznimno informativan i akribičan pregled završava usustavljenom sintezom s mnogim vrijednim zaključcima.

Treće poglavlje *Nestala naselja prema popisu 2011. godine* počinje geografskim smještanjem nestalih naselja na zemljovid Hrvatske. Uvodno su protumačeni nazivi koji se upotrebljavaju u tekstu (*naselje, selo, zaselak, bivše naselje*) te druge terminološke i pojmovne dvostrukosti. Konstatira se da je najviše nestalih naselja prema rezultatima popisa iz 2011. u Gorskoj kotaru, a zatim na Žumberku i u Istri. Središnji i nosivi dio trećega poglavlja čini katalog nestalih naselja. U tekstu se donose informacije o položaju i nadmorskoj visini lokaliteta, o povijesti i stanovnicima naselja, o kulturno-povijesnim objektima i prirodnim znamenitostima te o legendama koje su vezane uz pojedino naselje. Mjestimice se u obliku priloga objavljuju i teksto-

vi određenih autora koji pišu o tim naseljima, a ako ih nije bilo, autori su uvrstili svjedočanstva nekadašnjih stanovnika. S obzirom na obilje građe, posebno su korisne pregledne tablice nestalih naselja po županijama te po općinama i gradovima (str. 102–106). Na početku detaljnoga opisa nestalih naselja po županijama svako se naselje obilježava na zemljovidu županije u kojoj se nalazi. Primjerice, u Zagrebačkoj županiji takvih je naselja osam – na području Jastrebarskoga ih je šest (Grabarak, Lanišće, Špigelski Breg, Čučići, Grgetići i Jezernice) te po jedno na području Svetoga Ivana Zeline (Kladešćica) i Vrbovca (Graberanec). Slijede geografski i povijesni podaci o naselju, kulturne, arhitektonske, vjerske i ine znamenitosti, ugledni stanovnici, legende i na kraju tablica s kretanjem stanovništva u razdoblju od 1857. do 2011. godine.

Istraživanje napuštenih naselja pokazuje da je depopulacija najprije zahvatila Gorski kotar, Žumberak, a nakon toga područja koja su bila zahvaćena ratom u 90-im godinama XX. stoljeća poput Banije/Banovine, Korduna, dijelova Like i zapadne Slavonije. Autori pretpostavljaju, s obzirom na to da popis stanovništva 2021. još nije proveden, kako sadašnji broj napuštenih naselja vjerojatno premašuje 200, uz velike materijalne i kulturne gubitke u depopulacijskim područjima, osobito kad je riječ o lokalnim tradicijama i baštini (sakralne građevine, groblja, seosko graditeljstvo, srednjovjekovne utvrde i sl.). Budući da je prema popisu iz 2001. bilo 105 napuštenih naselja, 2011. ih je bilo 150, a u toj je godini zabilježeno i 40 naselja s jednim stanovnikom, 58 naselja s dva stanovnika te 50 naselja s tri stanovnika, ništa ne upućuje na buduće pozitivne trendove. Međutim, ističu autori, neka su naselja – iako nestala – nastavila živjeti. Primjeri su takvih naselja selo Čenkovo kraj Đakova, koje je pretvoreno u farmu, baš kao i Sadilovac kraj Slunja te Golobrdac kraj Nove Gradiške. Planinarskim izletištima postala su naselja Kladešćica na Medvednici i Dabrovi na Velebitu, a naselje Kanegra kraj Umaga postalo je kamp, iako je službeno nenastanjeno.

Monografija *Nestala naselja u Republici Hrvatskoj: povijesno-demografsko-antropološke perspektive* uza sve navedeno čitatelju će dati na uvid 123 bibliografske jedinice relevantne literature te 105 mrežnih izvora. Nesumnjivo, i ta pojedinost otvara mogućnost zainteresiranima da dodatno prodube spoznaje o obrađenim temama. Na kraju možemo bez ustezanja reći da je riječ o knjizi koju svakako treba pročitati zbog nekoliko ključnih razloga: ona je ponajprije interdisciplinarna studija, čvrsto fundirana u znanstvenoistraživačkim područjima u kojima su njezini autori stručnjaci, a podaci i zaključci izneseni u njoj nesumnjivo doprinose ukupnosti spoznaja u demografiji, povijesti i antropologiji Hrvatske. S druge strane, ona je svjedočanstvo vremena, odraz stanja na terenu, fotodokumentiran, zabilježen i pohranjen spomen na 150 naselja koja danas to više nisu. Zbog te istodobne činjeničnosti i osjećajnosti, prožetosti podataka i emocija, ova će monografija biti zanimljivo štivo znanstvenici-

ma, studentima, pa i lokalnim i državnim dužnosnicima posvećenima revitalizaciji depopulacijom ispražnjenih prostora, ali i mještanima nestalih naselja koji žive diljem Hrvatske i svijeta, njihovim potomcima, entuzijastima koji rade na oživljavanju danas pustih predjela, izletnicima i znatiželjnicima. Imajući na umu sve navedeno, nije pretjerano ustvrditi kako je *Nestala naselja u Republici Hrvatskoj: povijesno-demografsko-antropološke perspektive* Vlatke Dugački, Lane Peternel i Filipa Škiljana knjiga koju svakako vrijedi pročitati.

KRISTIAN LEWIS